

Setinský, Jiří

[**Vygodskij, Solomon L'vovič. Očerki teorii sovremennogo kapitalizma**]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1963, vol. 12, iss. G7, pp. 150-153

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111532>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

mas a základní rozpor kapitalismu se zotřil natolik, že zatlačil do pozadí ostatní rozpory; ty prý jsou nepodstatné a ztratily na váze. Z toho podle jejich názorů vyplývá závěr, že v současné době se socialistické strany musí koncentrovat na bezprostřední činnost v kapitalistických závodech. Tento názor byl zamítnut většinou účastníků konference. G. Amendola ve svém závěrečném slově k diskusi ukázal, že proces proletarizace v posledních letech v Itálii nemá charakter absolutní, že nevede vždy k přeměně drobných výrobců v námezdní pracovníky. Odcizení práce probíhá tedy nejenom uvnitř kapitalistického sektoru, nýbrž i mimo něj v rámci sektoru malovýrobního. Proto neztrácí nijak na významu boj za agrární reformu, ani tradiční italský rozpor mezi Severem a Jihem. Kromě toho vzniká mnoho nových rozporů spojených s bytovou otázkou, dopravou, problémy lékařské péče atd., které všechny mohou být základnou pro další rozšíření svazků dělnické třídy s ostatními pracujícími. Akceptování názorů V. Foa a L. Libertiniho by znamenalo podcenění těchto možností, nebezpečné zúžení rámce třídního boje a ústup z úlohy hegemonu, kterou musí dělnická třída sehrát. Proto správnou politickou linií komunistické strany v současné době je boj za demokracii nového typu, v níž by byla vymezena moc monopolů, posílen vliv a politická síla dělnické třídy a která by se rozvíjela směrem k socialismu.

Kromě hlavních referátů bylo předneseno 25 vědeckých sdělení, které se tématicky dotýkaly nejen některých specificky italských otázek (např. vývoje nezaměstnanosti v Itálii v letech 1951—1961, mzdových otázek v Itálii apod.), nýbrž přinesly také řadu hodnotných příspěvků k řešení otázek obecných (např. k problémům státního kapitalismu a plánování, kapitalistického programování, úloze státu v současném kapitalismu a mnoha jiným).

Konference prohloubila v mnohém směru stanoviska, z nichž vychází politická linie IKS a zaměřila pozornost strany zejména na nové tendence vývoje italského kapitalismu v poslední době. Tím přinesla nesporně závažný příspěvek k další konkretizaci politické platformy italských komunistů, která vychází z potřeb a touhy všech pracujících a jejíž úspěšnost byla potvrzena zejména výsledky posledních parlamentních voleb z dubna 1963.

Obsáhlý materiál konference představuje skutečné kompendium problematiky soudobého italského kapitalismu a přináší mnoho cenného jak pro naše ekonomy, zejména při studiu otázek státní monopolistického kapitalismu, tak pro vědecké komunisty při studiu linie komunistické strany ve vyspělé kapitalistické zemi v podmínkách mírového soužití dvou soustav. Bylo by proto velmi vhodné, kdyby tento materiál mohl být obecně zpřístupněn překladem celého díla nebo alespoň základních referátů a vědeckých sdělení.

Renato Reichel

S. L. Vygodskij: Očerki teorii sovremennogo kapitalizmu
Izdatelstvo ekonomičeskoj literatury, Moskva 1961, str. 386.

Ekonomický vývoj kapitalistické soustavy přinesl od II. světové války tolik zajímavého, že práce, která chce podat teoretický výklad tohoto vývoje, tj. shrnout a zevšeobecnit to podstatné, co se v ekonomice kapitalismu dalo, vzbudí jistě čtenářovu pozornost. Zel, sáhne-li k práci známého sovětského ekonomy Vygodského, nebude ve svém očekávání zdaleka uspokojen. Podle svého názvu chce být jeho kniha nástínem, ne dílem, které by materií plně vyčerpalo. Nieméně však vzhledem k značnému rozsahu práce bychom očekávali, že podá soustavný výklad o současném kapitalismu. V tomto očekávání nás však Vygodskij zklame, neboť jeho práci chybí podle názoru recenzenta právě soustavnost a vyváženost.

Práce se v podstatě skládá ze dvou částí. Jejich materie je nesporně propracována. V první části Vygodskij podrobně rozebírá vztah konkurence a monopolu, teorii monopolní ceny a monopolního zisku, jakož i jejich vztah k výrobní ceně a k průměrnému zisku. V druhé části nazvané *Současná etapa imperialismu* pojednává o státněmonopolistickém kapitalismu, o militarizaci ekonomiky, o zvláštnostech současného cyklu, o ekonomickém soutěžení obou světových soustav. V poslední kapitole se zabývá problematikou současného imperialismu v novém programu KSSS.

V první části se Vygodskij zabývá problematikou, v níž se nepochybně cítil mnohem více doma než v problematice zahrnuté v druhé části. Autor se zde zřejmě opřel o svou starší práci z r. 1956 *Teorija srednej pribylj i ceny proizvodstva K. Marksa v svete sovremennych dannych*, jejíž závěry hlouběji propracoval a aplikoval na monopolistický kapitalismus. Celou část lze označit za zajímavý a svým způsobem originální přínos k teorii hodnoty, alespoň pokud se týče způsobu zpracování. Autor totiž nezůstává u abstraktních úvah a smyšlených schémat, nýbrž snaží se na základě rozboru statistických dat z ekonomiky USA ukázat, jak se teorie výrobní ceny a monopolního zisku projevuje v praxi.

Velmi podrobně rozebírá Vygodskij v první části problematiku tržní hodnoty. Některé jeho

názory se však zdají být sporné. Staví proti sobě totiž např. tržní hodnotu a skutečnou hodnotu, čímž má na mysli případ, kdy by tržní hodnota byla určena nejvyšší individuální hodnotou vyrobeného zboží, jež by tak představovalo větší náklad společenské práce, než jaký byl skutečně vynaložen. Avšak vždyť hodnota vyjadřuje výrobní vztah, který se projevuje jen prostřednictvím trhu; mimo něj žádná hodnota neexistuje. Vygodskij sám mluví o tržní neboli společensky nutné hodnotě. A to, co je společensky nutné, se projeví na trhu jako výsledek konkurence výrobců i jejich odběratelů, jež určí, která individuální hodnota bude společenskou čili tržní hodnotou. Avšak Vygodskij, zdá se nám, chápe určení hodnoty příliš matematickostaticky, tj. jen jako vážený průměr jednotlivých individuálních hodnot.

Dále se Vygodskij zabývá tvorbou tržní hodnoty při monopolích. Vychází z toho, že se nelze omezit jen na modifikaci výrobní ceny a průměrné míry zisku při monopolistickém kapitalismu. Říká, že monopol se týká vnitroodvětvové konkurence, kde se tvoří tržní hodnota, cena i mimořádný zisk.

Vysvětluje také pojem „vůdcovství v cenách“, jeden z hlavních mechanismů kontroly cen, tj. případ, kdy cenová politika nejsilnějšího podniku je směrodatná i pro podniky slabší. Správně říká, že formálně zde jde o vnitroodvětvovou konkurenci, neboť se vytváří jednotná tržní cena, ve skutečnosti však jde o mlčky dohodnutý cenový kartel.

Zajímavé jsou vývody o účincích nevyužitých kapacit. Vygodskij ukazuje, že náklady na nevyužití kapacit lze vypočítat. Dochází k závěru, že nevyužitím kapacit stoupá hodnota, přičemž se zároveň zvyšuje zisk předních podniků na úkor slabších. Zároveň ukazuje, že přebytek kapacit je právě výrazem hluboké rozpornosti spojení konkurence a monopolu. Konkurence si vynucuje zvýšení kapacity, aby se zvýšil odbyt a podíl na trhu, monopol si žádá snížení objemu výroby, aby se udržela monopolní cena a vysoké zisky. Nadbytečné kapacity jsou tedy prostředkem k udržení a růstu monopolních zisků, jsou příkrým trestem pro jejich soupeře a těžkým břemenem pro spotřebitele.

Vliv monopolu na proces tvorby cen se tak projevuje hlavně omezováním objemu výroby. A právě nadbytečné kapacity vytvářejí podmínky pro regulování poptávky i nabídky směrem k omezení nabídky a k zvýšení tržních cen, říká autor.

Po podrobném prozkoumání účinků růstu organického složení, úrovně a dynamiky mimořádného zisku shrnuje Vygodskij své závěry takto:

Monopolně vysoký zisk se tvoří na základě mimořádného zisku v rámci tržní hodnoty. Proces tvorby tržní hodnoty i tržní ceny za vlády monopolů zvětšuje rozsah mimořádného zisku, jež si přisvojují monopoly, neboť se stává jejich trvalým privilegiem. Je to proto, že v monopolistickém stadiu se nejen oslabuje tendence tržní hodnoty k poklesu, nýbrž i proto, že se objevuje tendence ke zvýšení tržní hodnoty i ceny, nehledě na růst technického pokroku. To plyne z těchto faktorů:

1. Na základě nevyužitých kapacit rostou výrobní náklady.
2. Zpomaluje se šíření technického pokroku v souvislosti s jeho monopolizací, takže rozdíl mezi průměrnými a minimálními náklady je poměrně stálý. Proto je poměrně stálý i mimořádný zisk.
3. Při umělém omezování objemu výroby mohou i maximální náklady být regulující, což vede ke zvýšení hodnoty, nebo alespoň k zpomalení jejího poklesu.
4. Zvyšuje se stupeň vykořisťování, což vede ke zvýšení podílu živé práce v celkové mase práce a k poklesu efektivity nákladů společenské práce.

Tato argumentace je však velmi nejasná. Stupeň vykořisťování roste přece především na základě produktivity. Případ naznačený Vygodskim by mohl nastat jen při poklesu mzdy pod hodnotu pracovní síly, takže by se použití živé práce stávalo výhodnější vzhledem k práci zvětšené ve výrobních prostředcích. Tento případ však Vygodskij zřejmě na mysli nemá. Nehledě na to, je však růst vykořisťování spojen hlavně s růstem organického složení kapitálu jakožto podmínkou i důsledkem růstu produktivity práce, neboť umožňuje výrobu zvláštní nadhodnoty, resp. mimořádného zisku, a tím i vyšší relativní nadhodnotu. To je přece i normální přístup marxistické ekonomické teorie k této otázce.

5. Tím, že monopoly regulují poměr mezi nabídkou a poptávkou, odklánějí se tržní ceny stále častěji od tržní hodnoty nahoru.

Důležitou otázkou v teorii ekonomiky monopolistického kapitalismu je působení zákona průměrné míry zisku. Vygodskij zde správně ukazuje, že monopoly jeho působení neruší, neboť dál existuje meziodvětvová konkurence. Objektivní příčina působení tohoto zákona je v různém organickém složení kapitálu v různých odvětvích, a v monopolistickém kapitalismu se tyto rozdíly ještě zvyšují. Zvláštností působení tohoto zákona v monopolistickém kapitalismu je však to, že dělba nadhodnoty nezávisí jen na velikosti kapitálu, nýbrž i na stupni monopolizace. To zesiluje disproporce a chaotičnost, neboť je tu tíženo působení mechanismu,

jímž se v kapitalismu období volné soutěže zajišťovala rozšířená reprodukce, tj. vyrovnávání zisků na průměrnou míru zisku, říká Vygodskij. Snaha udržet monopolně vysoký zisk brzděním výroby a slabé perspektivy pro rozšíření výroby v nemonopolizovaných odvětvích vedou k celkovému snížení tempa růstu.

Vygodskij popírá, že by existovaly dvě průměrné míry zisku, jedna pro monopoly a druhá pro nemonopolní kapitalisty. Je jediná výrobní cena a jediná průměrná míra zisku, v jejichž rámci se prosazuje monopolní cena, — jež není než formou tržní ceny a odchylkou od výrobní ceny. — i monopolní zisk. Vygodskij své závěry demonstrovuje na rozboru statistických dat a ukazuje, že tendence k vyrovnávání průměrné míry zisku se projevuje v tendenci ke zmenšování rozdílu mezi nejvyšší a nejnižší mírou zisku během delší doby.

V této souvislosti třeba uvést, že se nám nezdá být správná Vygodského kritika Hilferdingových názorů na monopoly a monopolní ceny. Vygodskij totiž Hilferdingovi připisuje myšlenku, jako by už ve Finančním kapitálu hlásal teorii „organizovaného kapitalismu“. Pravda je, že jakési náznaky této teorie ve *Finančním kapitálu* nalézt můžeme. V celkové souvislosti jde však Hilferdingovi spíše jen o hypotetickou hříčku, kterou si konstruuje, aniž by ji zatím sám bral vážně. Vygodskij naproti tomu nekritizuje Hilferdinga za skutečné omyly, jichž se v uvedené knize dopouští, např. za to, že působení zákona průměrné míry zisku odkazuje pouze do nemonopolistické sféry a že monopolistický zisk omezuje pouze na znovurozdělení nadhodnoty mezi buržoazii, aniž by bral v úvahu, že zde působí i vyšší míra vykořisťování.

Zajímavou partií Vygodského knihy tvoří rozbor údajů amerického hospodářství se zřetelem na míru nadhodnoty a míru zisku. Podle jeho výpočtů stoupla míra nadhodnoty v USA v letech 1889—1959 ze 122,2 % na 289,3 %; míra zisku za stejné období z 21,8 % na 36 % (údaje dle zpracovatelského průmyslu). K těmto údajům je však nutno poznamenat, že nejde o roční míru nadhodnoty a že se nebere v úvahu počet obrátů celkové zálohované variabilního kapitálu. To znamená, že míra nadhodnoty by se kryla s výsledkem výpočtů Vygodského jen v případě, že by průměrný obrat variabilního kapitálu v celém zpracovatelském průmyslu byl jeden rok. Spíše však bude pravda, že bude kratší, takže by míra nadhodnoty byla vyšší, než jak udává Vygodskij.

Důležitým problémem je, jak je tomu v monopolistickém stádiu kapitalismu s tendencí míry zisku k poklesu. Jak vyplývá z údajů Vygodského, míra zisku roste. Znamená to popření zákona? Vygodskij ukazuje, že nikoli. V nových podmínkách se působení zákona ukazuje především v tom, že míra zisku roste mnohem pomaleji než míra nadhodnoty. V roce 1889 činila míra nadhodnoty 17,8 % z míry zisku, v roce 1959 jen 11,8 %. Zároveň však rychle roste i masa zisku, mnohem rychleji než míra zisku. Ta vzrostla v letech 1939—1959 o $\frac{1}{3}$, kdežto masa zisku sedmkrát.

Vygodskij zde také ukazuje, jak zesílilo v monopolistickém kapitalismu působení faktorů zdržujících míru zisku od poklesu a zdůrazňuje jejich souvislost s monopolem. Přesvědčivý však není jeho poukaz na snižování mzdy v důsledku nezaměstnanosti. Zde chybí důkazy. Americké statistiky totiž ukazují velikou stabilitu mezd právě v monopolizovaných odvětvích (ocelářství, automobilový průmysl) nezávisle na konjunkturální situaci. Zde se zřejmě projevuje síla odborů. Zajímavé je, jak Vygodskij interpretuje účinek akciové společnosti na zpomalení poklesu míry zisku. Dle Marxe zde působila akciová společnost tím, že akcionáři se spokojovali dividendou ve výši úroku, takže se akciové společnosti neúčastnily vyrovnávání průměrné míry zisku. Vygodskij soudí, že dnes akciové společnosti tento účinek mít nemohou, neboť právě monopoly jsou akciové podniky. Dnes působí akciové společnosti na zvýšení míry zisku aktivně tak, že právě spekulace s cennými papíry jsou důležitým zdrojem monopolních zisků, což působí proti snížení míry zisku.

Jak jsme již uvedli na začátku recenze, je druhá část knihy, pojednávající o současné etapě kapitalismu, daleko méně propracovaná. Možno říci dokonce, že je značně kusá a zpracovaná jednostranně. Projevuje se to téměř ve všech kapitolách. Tak partie o zahánění kapitalismu se soustřeďuje vlastně jen na otázku nevyužitých kapacit a pomíjí ostatní skutečnosti — např. vliv militarizace na rozvoj výrobních sil. Přináší mnoho zajímavého faktického materiálu, avšak jen z USA, a pomíjí ostatní kapitalistické státy.

K této partii bychom chtěli připojit jednu poznámku, jež trochu vybočuje z rámce kapitoly. Vygodskij uvádí data o zhoršování relativního postavení dělníků, jež je vyjádřeno vztahem mezi růstem produktivity práce a růstem reálných mezd. Je pravda, že tím je charakterizováno postavení dělnictva. Zároveň je si však nutno uvědomit, že zde jde o obecnou zákonitost reprodukce, jež se projevuje i v reprodukčním procesu za socialismu. Rozdíl mezi růstem produktivity a růstem reálných mezd výrobních dělníků je podmínkou existence nevýrobní sféry, jež charakterizuje každou vyspělou společnost. Domníváme se proto, že zmíněný vztah

mezi produktivitou a reálnými mzdami je nutno vykládat hlouběji. Ne prostě jen jako zhoršování postavení dělnictva, nýbrž je nutno ukázat, jak se obecné reprodukční zákonitosti obracejí v kapitalismu proti dělnictvu.

Rovněž kapitola o státně monopolistickém kapitalismu přináší mnoho zajímavého materiálu, zejména pokud se týče rozsahu a forem státně monopolistického kapitálu v USA. Zároveň tu však postrádáme hlubší vystižení příčin státně monopolistického kapitalismu, zejména jeho souvislost s podstatou monopolu.

Velmi povrchním a neuceleným dojmem působí kapitola pojednávající o zvlátnostech současného cyklu. Popisuje se zde vlastně jen cyklus v USA a téměř se nehodnotí zvlátnosti cyklu světového. Autor si v kapitole vlastně vůbec nevšimá vlivu monopolu a státně monopolistického kapitalismu na cyklus všeobecně. Velká část kapitoly se točí kolem dnes celkem planého sporu, zda v l. 1945—1946 v USA došlo k cyklické krizi, či zda šlo spíše o otázku přechodu k mírovému hospodářství. Vygodskij je toho názoru, že šlo o krizi cyklickou. Domníváme se, že to je velmi sporné. Je pravda, že v této době dochází k značnému poklesu výroby, zároveň však postrádáme mnoho jiných typických krizových projevů. Např. výdaje na osobní spotřebu stoupají velmi rychle, rovněž tak maloobchodní obrat, zejména u tzv. trvanlivého zboží (tj. průmyslového spotřebního zboží). U celkových mezd a platů je určitý pokles v roce 1945 (asi o 5%), avšak již v roce 1946 celková částka mezd stoupá nad úroveň r. 1944. Pokud se týče toho, že maxima výroby bylo dosaženo v roce 1943, načež nastal pokles až do roku 1946, lze poznamenat: rychlé budování masové armády si vynutilo velkou nárazovou potřebu určité výroby, pro jejíž trvalé udržení nebyly předpoklady. Stojí za povšimnutí, že pokles jednotlivých skupin výrobků je nejvyšší nerovnoměrný. Prudce klesá např. výroba oceli, různých strojů a dopravního zařízení, tedy výrobků nejdůležitějších s válečnou výrobou. Naproti tomu v l. 1944—1946 spíše stoupá výroba textilu, kožených výrobků, neklesá celkem výroba potravinářského průmyslu, málo klesá a rychle se zotavuje výroba gumárenská. Nesprávně také Vygodskij podceňuje význam vynucených úspor. Ty přece existovaly v každém válečném hospodářství (i v SSSR). V USA činily v roce 1943 20% celkových osobních důchodů, v roce 1946 klesají asi na 6%, v roce 1947 asi na 2,5%. Tato fakta nás tedy opravňují k závěru, že pokud se v l. 1945—1946 projevil v hospodářství USA rozpor mezi výrobou a spotřebou, nebyl to rozhodně rozpor typický pro kapitalistickou reprodukci, nýbrž rozpor mezi válečnou strukturou výroby a nutností přeměnit ji podle mírových potřeb.

Poslední kapitola je vlastně rozvedením a ilustrací ekonomické problematiky kapitalismu, jak je obsažena v programu KSSS. Vygodskij zde přichází s podnětným návrhem na úpravu kurzu politické ekonomie kapitalismu. Navrhuje, aby byl rozdělen do dvou částí. V první by byl podán obecný teoretický výklad základů kapitalismu včetně teoretických zvlátností jeho monopolistického období, druhá část by se zabývala projevy těchto obecných zákonitostí v současném kapitalismu. Tento návrh stojí jistě za uváženou a jeho realizace by studium současné problematiky kapitalismu zhavila popisnosti, jež se tu projevuje.

Celkově lze tedy říci, že přínos knihy Vygodského je možno spatřovat právě v tom, jak spojuje teoretické úvahy s rozbohem současného materiálu.

Jiří Setinský

Přírodní vědy a filosofie. Sborník. Praha NPL, 1961, str. 680

Knihu s tímto názvem předložil čtenářskému publiku kolektiv pražských autorů-přírodovědců poprvé v roce 1959. Jejich pokus ukázat filosofický obraz světa, jak jej vytvářejí přírodní vědy v současné době, byl oceněn nevšední pozorností široké čtenářské obce a předních našich přírodovědců i filosofů.

Ukázalo se, jak živá je problematika filosofického zobecnění poznatků moderní přírodovědy a jak silně je pocítováno dosud nedostatečné sepětí konkrétních přírodovědných disciplín s marxistickou filosofií.

Koncem roku 1961 přibýlo k této publikaci druhé, doplněné a přepracované vydání. A tak se z původní skromné knížky, která byla určena především pracovníkům v oblasti biologických věd (vznikla z přednášek kursu filosofie přírodních věd pro pracovníky Ústavu hygieny práce a chorob z povolání v Praze) stal objemný svazek čítající přes 680 stránek.

Kapitoly o fyzice a chemii zde rozhodně nelze nazvat pouhým nutným doplňkem k dokreslení názoru na podstatu života a vyšší nervové činnosti. Kromě toho byly do sborníku nově zařazeny kapitoly o matematice a astronomii, vědních disciplínách, které přinášejí řadu filosoficky významných výsledků. Zvětšil se i kolektiv autorů. Na přípravě druhého vydání sborníku se podíleli nejen přírodovědci ale i filosofové. Základní profil druhého vydání